

Миталипов К.М.

**ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН ПСИХОЛОГИЯЛЫК
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Миталипов К.М.

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕЙ
ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА**

К.М. Mitalipov

**PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES
OF CHILDREN TEENAGE**

УДК: 152.9/371.74.26

Жашоонун XXI кылымда экономикалык технологиянын өнүгүшү менен катар бир топ билим берүү системасы да өзгөрүүгө дуушар болду. Ага импульс катары окутуудагы жаңы технологиялык каражаттар, компьютер-лештирүүлөр эсептелет. Окутууну жаңы технологиялар менен камсыздаган учурда да өспүрүмдөрдө ар кандай ата-энелер менен, окутуучулар менен болгон конфликттер, пикир келишпөөчүлүктөр кездешүүдө. Мына ушул себептерге байланыштуу психологдордун алдында балдардын социалдык өзгөчөлүктөрүн, жаш өзгөчөлүктөрүн эске алып туура багыт берүү, шарт түзүү, оптималдуу жагдайларды белгилөө жана маалыматтарды уюштуруу зарылчылыгы пайда болду. Азыркы мезгилде өспүрүмдөрдүн тигил же бул себептер менен окууга болгон кызыгуулары төмөн болуп жатат. Мына ушуга байланыштуу өспүрүмдөрдү туура түшүнүү, туура мамиле жасоо жана шарт түзүү педагогдордун эң негизги милдети болуп эсептелинет. Жогоруда белгилеп өткөнгө негиз болуп изилдөөбүздүн актуалдуу маселеси, орчундуу проблемасы катары өспүрүмдөр менен коомчулуктун, педагогдордун ортосундагы эң негизги карым-катнашы болуп саналат.

Негизги сөздөр: өспүрүмдөр, психологиялык өзгөчөлүктөр, тарбиялоо, талап, улуттук баалуулуктар, билим берүү, мыйзам.

Наряду с развитием экономических технологий в XXI веке система образования тоже была подвергнута некоторым изменениям. Компьютеризация и новые технологические средства обучения способствовали этому как импульс. Даже сегодня в условиях обеспечения процесса обучения новыми технологиями встречаются конфликты, недопонимания между подростками и учителями, а также родителями. Поэтому перед психологами появилась задача создания необходимых условий с учетом их возрастных, социальных особенностей, организация оптимальных условий и информации. В сегодняшнее время под воздействием разных причин снижается интерес подростков к обучению. Именно поэтому сейчас главной задачей педагогов является правильное понимание подростков, правильное отношение к ним и создание нужных условий. На основе выше сказанного актуальной проблемой наших исследований является взаимоотношения подростков с обществом и с педагогами.

Ключевые слова: подростки, психологические особенности, воспитание, требование, национальные ценности, образование, закон.

With development of economical technology in XXI center the educational system was subjected to some changes. Com-

puterization and new technological means of teaching was contributed as an impulse. Today, even with the provision of new technologies for the learning process, there are conflicts, misunderstandings between teenagers and teachers, parents. Therefore, before the psychologists appeared the task of consciousness of the necessary conditions, taking into account their age, social characteristics, the organization of optimal conditions and information. Today's time, under the influence of various reasons, the interest of adolescents in learning decreases. It is for this reason that now the main task of teachers is to properly understand adolescents, to build the right attitude and to understand the necessary conditions. On the basis of the above, the urgent problem of our research is the relationship of adolescents with society, with educators.

Key words: adolescents, psychological characteristics, education, requirement, national values, education, law.

Изилдөөнүн объектиси – өспүрүмдөрдүн дүйнөгө болгон көз караштарын калыптандыруу жана өнүктүрүү болуп эсептелинет.

Изилдөөнүн максаты катары өспүрүмдөрдүн дүйнөгө болгон көз карашын өзгөртүүдө психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүүлөрү зарыл.

Изилдөөнүн методу: биринчиден методикалык колдонмолордон пайдаланылган теориялык изилдөөлөр.

Өспүрүм деген сөз - грек тилинен алынып кыргызчага которгондо өсүү, чоңойуу, жетилүү, алдыга жылуу, умтулуу, чектөөдөн чыгуу, бой жеткен деген маанилерди билдирет. Өспүрүмдөрдүн проблемасы психологдордун, педагогдордун, өкмөттүн алдында турган негизги, татаал проблемалардын бири. Бекеринен өспүрүм курак азыркы учурда өткөөл, чукул өзгөргөн, кыйын, кризистүү деген сөздөр менен мүнөздөлбөйт.

Өспүрүм куракта жаңы ар түрдүү фономендер, ар түрдүү жаңы белгисиз фактылар кездешет. «15 жашымда атамдын акылсыздыгына таң калсам, ал эми 20 жашымда атамдын өтө акылдуу болгонуна таң калгам: - деп жазган Марк Твен».

Ал эми “Өспүрүмдөрдүн инсандык структурасында бир дагы туруктуу, толук кыймылсыз эч нерсе жок. Анда бардыгы өзгөрөт, өтүп турат” - деп жазат, Л.С. Выготский.

Өспүрүм куракта көп сандаган аномалдуу касиеттер: кежирденүү, өз эркинчилик, бирөөлөрдү сыңдоо, өзүн коомчулукка карама-каршы коюусу,

натыйжаларынын кескин өзгөрүп кетерин турмуш өзү көрсөттү. Өспүрүмдөрдүн өздөрүн коомчулукка карама-каршы коюусун үй-бүлөдө, эмгек коллективинде тарбия иштеринин деңгээли аркылуу түшүндүрүүгө болот.

Чоң кишилерге болгон ички карама-каршылык, алыстоо аракеттери өз алдынча жашап кетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ дегендик эмес. Өспүрүмдөрдө жарым балалык, жарым чоң кишилик сезим жашайт. Өспүрүмдөр коомдогу, коллективдеги, үй-бүлөдөгү жетишпегендиктерди ашкерелөөчү объект.

Өспүрүмдөр коомдо өз ордун табууга, өзүнүн психикалык, физиологиялык касиеттерин өз колу менен көрүп, аны талдоого аракеттенүүчү инсан катары эсептелет. Ошентип, өспүрүм коомчулукка, үй-бүлөгө ар түрдүү чечилгис проблемаларды коет.

Өспүрүмдөрдүн мындай аракеттери үй-бүлөдөгү тарбияданбы? же алардын анатомио-физиологиялык өзгөчөлүктөрүнө да көз карандыбы? - деген суроолор өзүнөн-өзү пайда болот. Андыктан өспүрүмдөрдүн проблемасын өзгөчө үйрөнүү талап кылынат.

Мына ошол себептерге байланыштуу биринчиден өспүрүм курак жөнүндө окумуштуулардын ойлорун мисал келтирели.

1. Чет өлкөлүк психологдордун айрымдары өспүрүмдөрдүн «кризистик» жол менен өнүгүүсүн биологиялык факторго, ачык айтканда, өспүрүмдөрдүн сексуалдык аракеттерге көп умтулууларынан дешет. Алардын ойлору боюнча, жыныстык жактан бойго жетүү өспүрүмдөр үчүн өтө оор жүк болуп, корстук, баш ийбөөчүлүк, ичи тардык, анархизм, субъективдүү ой-толгонууларга өтүү, катаалдык жана башка аномалдуу касиеттердин пайда болуусуна алып келерин далилдешкен. Чет өлкөлүк психологдордун ойлору боюнча, өспүрүмдөрдө пайда болуучу сексуалдык сезимдер өспүрүмдөрдүн аң-сезиминде негизги орунду ээлеп, өспүрүмдөрдүн көп иш-аракеттерин башкарууга жөндөмдүү дешет.

2. Советтик психологдор биологиялык теорияга, Т.Кулендин бир жактуу ой жүгүртүүсүнө сын көз менен карап жана этнографтардын ойлорун жактоо менен өспүрүм жаштагы балдардын оң, терс касиеттеринин көрүнүшү жана өтүү мезгили бала жашаган конкреттүү бала жашаган шартка, чоң кишилердин жашаган дүйнөсүнүн ээлеген ордуна жараша болот деген жыйынтыкка келишкен.

Чөйрө менен өспүрүмдөрдүн ортосундагы конфликттердин негизги себептери, өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

1. Өспүрүмдөрдүн сезимдериндеги кайдыгерлик, бөбөк учурунда өз энеси менен болгон терс эмоционалдык таасирлер, эмоционалдык сүйүү моделисиз жашоо кечирүүсү саналат.

2. Өспүрүмдөрдүн гармониялык өсүүсү бала менен эненин ортосундагы сүйүүгө жараша өрчүйт. Айрым балдар өз ата-энеси менен бирге жашаса да, күнүгө алардын салкын, кош көңүл, супсак мамилеге туш болуп жашагандыгы. Үй-бүлөдөгү мындай абалдын пайда болушуна же эркек бала төрөөнү эңсеп

жүрүп, кыз балалуу болушу, же тескерисинче болушу да өз таасирин тийгизет. Ошондой эле эне же ата ар түрдүү турмуштук шарттардан улам турмушунда үй-бүлөсүн өзгөртүүгө мажбур болушу. Мындай сезимдеги эне жанында турган баласын да сезбейт, жаңы сезим менен алек болуп, өз баласынын бар экенин унутуусу да мүмкүн.

3. Өспүрүмдөрдүн окуу иш-аракеттери.

Өспүрүмдөрдүн бул багыттагы иш-аракеттери кенже мектеп жашындагы балдардан айырмаланат. Кенже мектеп жашындагы балдар бир мугалимдин колунан тарбияланып, бул курактагы балдарда мамилелердин көп спектри пайда болбойт. Окуучулар түрдүү кырдаалдагы мамилелерден кыйналышпайт. Өспүрүмдөр тескерисинче, күнүгө ар түрдүү мугалимдердин колунан өтөт, жекече интимдүү мамилелер чектелип, мамиле официалдуу, нейтралдуу абалда болот. Ошондой эле дезадаптацияга да алып келет. Кенже мектеп жашындагы балдарда дезадаптация 5-8%га чейин кездешсе, ал эми өспүрүмдөрдө 18-20%га чейин кездешет. Мындан башка да өспүрүмдөр физиологиялык-психикалык жана инсандык касиеттерге ээ боло баштайт. Мектеп жана окуу өспүрүмдөрдүн турмушунда бирдей болбойт. Балдардын көп топтору үчүн өз жолдоштору менен болгон карым-катнаш негизги орунда турат да, аларды мектепке тартууга өбөлгө түзөт. Өспүрүмдөр 45 мүнөттүк күндөлүк окуу аракетин гана бүтүндөй акыл иш-аракетин жумшабастан, ал карым-катнаш түзүүгө, мугалим менен мамилелешүүгө да жумшалат. Мына ушул багыттын ичинде ар түрдүү жүрүш-турушту, жагдайларды окуучулар өз баштарынан өткөрүшөт. Окуучуларды мындай жагдайлардан алыстауу, окуу иш-аракетине көңүл бурдуруу мугалимдин педагогикалык чеберчилигине байланыштуу болот.

Өз классташтары менен карым-катнашта болуу, ар түрдүү мугалимдерден алган маалыматтар, тигил же бул сабакка болгон жеке кызыкчылык өспүрүмдөрдү сабактан алыстатат. Өспүрүмдөрдүн сабакка, окууга болгон кайдыгер мамилелеринин себептери түрдүүчө болушу мүмкүн. Ал эми кенже мектеп жашында окууга болгон тоскоолдук кылуучу айрым фактылар сыртынан анчалык көрүнбөйт, ал эми өспүрүм куракта бул дефектилер ачыкка чыгып сабакка терс мамиле жасоосуна түздөн-түз себепкер болот. Эгер терс факторду өз учурунда жойбосо, ал окууга тоскоолдук кылуучу негизги себепке айланышы мүмкүн. Өспүрүмдөрдүн сабакка болгон мамилеси сууп, жетишүүсү төмөндөйт. Мындай абал мугалимдин жекече сапатына жана маалыматтын мазмунуна жараша болот. Педагогдордун түшүндүрүү манерасы, суроо өзгөчөлүгү, жеке мамилесине жараша окуучулар мугалимдерге дифференциалдуу (оң, терс) мамиле жасай башташат. Өспүрүмдөрдө башка адамдарды түшүнүү мүмкүнчүлүктөрү байыт.

Адамдарды баалоо критериясы да башкача болот. Өспүрүмдөр өз предметин билген, көз карашы кенен, кичи пейил, түшүнүктүү, сабакты кызыктуу өткөн мугалимдерди жакшы көрүшөт. Өспүрүмдөр-

дө окууга болгон мамиле мугалимдин мамилесине жана андан алган баага жараша да өзгөрүп турат. Окуучулар окуу иш-аракетине амбиваленттүү мамиле жасашат.

- Окууга өтө жооптуу, жоопсуз мамиле жасашкан;

- Жалпы өнүгүү деңгээли жогору же төмөн, ой-жүгүртүүсү тар, кептери өнүкпөгөн;

- Мектеп программасын мыкты, бекем өздөштүргөн жана тескерисинче окуу материалдарын начар өздөштүргөн;

- Окуу материалдардын жолдорун өз алдынча өздөштүрүүгө, иштөөгө, ойлоого көнгөн, тескерисинче, мындай касиеттер өнүкпөгөн;

- Өтө тырышчаак, ачык таануу кызыгуусуна ээ болгон өспүрүмдөр менен бирге эле мындай касиеттерге ээ болбогон өспүрүмдөр да кездешет.

Мындай эквиваленттик абалга карабай, жалпысынан өспүрүмдөр окууга аң-сезимдүү мамиле жасашат. Алар мектепте алынган билимдин келечек үчүн керек экендигин билишет.

4. Өспүрүм курактагы балдардын таануу процесстери. Эс.

Өспүрүмдөрдүн эси кенже мектеп жашындагы балдардын эсине караганда өтө жакшы же бирдей деп айтууга болбойт. Бирок, абстрактуу маалыматтарды эске сактоо мүмкүнчүлүктөрү жогору болот.

Материалдарды эске сактоо үчүн, ойлоо, аны уюштуруу, эске сактоо каражаттарына ээ болуу ыктары бир канча эсе жогору өнүккөн.

Өспүрүмдөр материалды эске сактоо, эске түшүрүү үчүн салыштыруу, системалоо, классификациялоо жолдорун колдонушат. Эске сакталуучу материалдардын көлөмү жана тездиги жогорулайт.

5. Механикалык эстин ордуна логикалык, ойлонулган эс келе баштайт. Кенже мектеп жашында маалыматтарды сөзмө-сөз жаттоого аракеттенишсе, өспүрүмдөр материалдын мазмунун аңтарып, өзү түшүнүүгө аракеттенишет. Ошондой эле материалды жаттаганда, эске сактаганда, зат менен заттын, кубулуш менен кубулуштардын ортосундагы татаал ассоциациялык байланыштарды эске алып, ошонун негизинде материалды өздөштүрөт.

Көңүл буруу. Өспүрүмдөрдүн көңүл буруусуна карама-каршы мүнөзгө ээ. Бир жагынан туруктуу, эрктүү көңүл буруусу жогорулайт. Экинчи жактан, өспүрүмдөрдүн импульсивдүүлүгү, өтө активдүүлүгү, терс таасирленүүсү алагды болууга, көңүл буруунун туруктуу эместигине алып келет. Мындай абал

мугалимдин иш стилине, ишти уюштуруусуна жана үй шартына жараша болот. Көңүл буруунун туруктуу эмес экендигине алып келет. Бирок көңүл буруунун жогорулагандыгы байкалган. Бир объекттен экинчи объектке өтүүдөгү көңүл буруу пландуу, мазмундуу болот.

Ойлоо. Кенже мектеп жашындагы балдардын ойлоосу өспүрүмдөрдүн ойлоосунун өнүгүүсүнө негиз түзөт. Ойлоо иш-аракеттеринде абстрактуулук жөндөмдүүлүктөрү өнүгүп барат. Конкреттүү – абстрактуу ойлоо менен абстрактуу ойлоонун ортосунда күрөш жүрөт, бирок абстрактуу ой жүгүртүү өнүгүү этабында турат. Өспүрүмдөрдүн ойлоосунун өзгөчөлүгү анын сынчылдыгында турат. Алар кенже мектеп жашындагы балдарга караганда сокур ишеничтен алыстап, окуу иштерине, мугалимге сын көз менен карап, ой жүгүртүшөт. Мугалимдин сабак учурунда айткан акылдарына, материалдык мазмунуна ой жүгүртүшүп, өзүнүн мамилесин билдиришип өздөрүн эркин кармашат. Кошумча, алымчаларды киргизүүгө далаалат жасашат.

6. Өспүрүм курагындагы балдардын инсандык касиеттеринин өзгөчөлүктөрү.

Өспүрүм курактагы бала жалаң гана тирүү организм катары да калыптанат. Инсан катары калыптануусу айлана-чөйрөнүн таасирине, мектептеги окуу-тарбия ишинин деңгээлине, тарбиячылардын, коллективдин жетекчилигине көз каранды болот.

Өспүрүмдөрдө дүйнөгө болгон көз караш, нравалык ишенич, принцип, идеялар, өзүн-өзү баалоо, ой жүгүртүүсү жаңы түскө, жаңы горизонтко көтөрүлүп, аларды инсан катары мүнөздөөчү касиеттерди жаратат.

Дүйнөгө болгон көз караш. Өспүрүмдөрдүн дүйнөгө болгон көз караштарынын өнүгүүсү окуу иш-аракетине жараша болот. Мында өспүрүм системалуу маалыматты алат, илимдин мыйзамдарын үйрөнөт жана анын адамдын турмушундагы маанисин түшүнөт.

Адабияттар:

1. Миңбаев К. Курак жаш жана педагогикалык психология. - Ош, 1995.
2. Мухина В.С. Возрастная психология. - М., 1997.
3. Зинченко В.П. Аффект и интеллект в образовании. - М., 1995.
4. Возрастная и педагогическая психология. / Под редакцией А.В. Петровского. - М., 1982.

Рецензент: к.пед.н., доцент Боркошев М.М.